

BODNÁR LÁSZLÓ

A TERÜLET- ÉS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS FŐBB JELLEMZŐI HEVES MEGYÉBEN

Rezümé: (Die wichtigsten Charakteristika der Gebiete - und Siedlungsentwicklung im Komitat Heves) Die Grundprinzipien der Gebiets - und Siedlungsentwicklung bestimmten die Partei - und Regierungsorgane am Anfang der 1970-er Jahre. Auf dessen Grund sind in den vergangenen anderthalb Jahrzehnten zahlreiche Ergebnisse entstanden, aber ein Teil der früheren Sorgen ist doch geblieben - und wegen der Veränderung der umstände der gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Entwicklung sind auch neue Spannungen entstanden.

Die Analysierung der Erfahrungen der vergangenen Zeitperiode, die sich verändernden gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Voraussetzungen, die neuen Anforderungen der intensiven Entwicklung, die Weiterentwicklung der Lenkungssystems die Verbreitung des Demokratismus machen es nötig, die wichtigsten Ziele und Aufgaben der Gebiets- und Jahrtausendswende zu bestimmen ihre Praxis zu modernisieren. Bei der Untersuchung der geographischen Gründe der Gebiets - und Siedlungsentwicklung auf die Landes - und internationalen Erfahrungen aufgebaut habe ich die nachstehenden Forschungen für wichtig gehalten:

- Die Naturfaktoren, die die Gebietsentwicklung grundlegend beeinflussen. Deren Wirkung und Wirkungsrad und - art verändern sich während der Entwicklung ständig.
- Die sozialen Faktoren bedeuten die Ansprucheseite der Gebietsentwicklung. Ihr wichtigstes Element ist der Mensch, als Produktionskraft und als Konsument. Die Umgestaltung der Gesellschafts - struktur bringt die Modifikation der Präferenzen, der Faktoren gegenüber der territorialen Zuständen mit sich. Ihre auf die Gebietsentwicklung ausgeübte Wirkung zeigt einen immer stärker werdenden Prozess.
- Die Gesellschaftsfaktoren haben eine determinierende Rolle in dem

Gebietsentwicklung. Sie motivieren bedeutend die Entwicklung und deren Tendenzen. Im Komitat, aber auch im Land geht die früher determinierende Rolle der Industrie zurück, die der Landwirtschaft dagegen wird immer stärker. Die technologischen Änderungen haben auch weiterhin auf die Gebietsentwicklung eine grosse Wirkung.

A terület- és településfejlesztés irányelveit a párt- és a kormányzati szervek az 1970-es évek elején határozták meg. Ennek alapján az elmúlt másfél évtizedben számottevő eredmények születtek, mindazonáltal a korábbi gondok egyrésze továbbra is megmaradt és -- a társadalmi és a gazdasági fejlődés körülményeinek megváltozása miatt -- új feszültségek is keletkeztek.

Az elmúlt időszak tapasztalatainak elemzése, a változó társadalmi és gazdasági feltételek, az intenzív fejlődés új követelményei, az irányítási rendszer továbbfejlesztése és a demokratizmus kiszélesítése szükségessé teszi, hogy meghatározzuk a terület- és településfejlesztés ezredfordulóig szóló legfőbb céljait és feladatait, korszerűsítsük gyakorlatát.

Ennek megalapozására több éves politikai és állami előkészítő munka folyt, amelyben a kormányzati szervek és a tanácsok mellett tudományos intézetek és társadalmi szervezetek is részt vettek. Az elmúlt időszak tapasztalatai egyértelműen igazolják, hogy elengedhetetlen a terület- és településfejlesztés folyamatának rendszeres figyelemmel kísérése, az elért eredmények és a keletkező új problémák alapján a hosszútávú feladatok rendszeres áttekintése, pontosítása is.

A különböző intézkedések a területfejlesztés stratégiai céljaul azt jelölték meg, hogy a népgazdaságnak és egy-egy területnek az erőforrásait hatékonyan hasznosítsák, s a népesség életkörülményeinek színvonalában meglevő területi különbségeket mérsékeljék. A stratégiai célok elérése érdekében a termelőerők további ésszerű területi koncentrálására és a vidéki központok ipari fejlesztésére törekedtek, és a népesség területi elhelyezkedésében s az infrastruktúra és a településhálózat fejlesztésében is további koncentrációs folyamattal számoltak. Kiemelt feladat lett, hogy meg kell gyorsítani az elmaradott országrészek fejlesztését, tovább kell mérsékelni a főváros gazdasági súlyát, meg kell szilárdítani a vá-

roshálózatot, és korszerűsíteni kell a területfejlesztés irányítását. A határozatoknak új eleme volt az, hogy a társadalmi termelés hatékonyságának növelését és a területi aránytalanságok csökkentését nem kizárólag az ipar, hanem a mezőgazdaság és az infrastruktúra területileg differenciált és gyorsütemű fejlesztésével és a szellemi erők arányosabb területi elhelyezésével kívánták megvalósítani.

Heves megye hazánk kis megyéi közé tartozik, területe az ország területének 3,9 %-a, lakónépessége az országénak 3,3 %-a. A terület- és településfejlesztés földrajzi alapjainak vizsgálatánál a hazai és nemzetközi tapasztalatokra építve az alábbi vizsgálódásokat tartottam fontosnak:

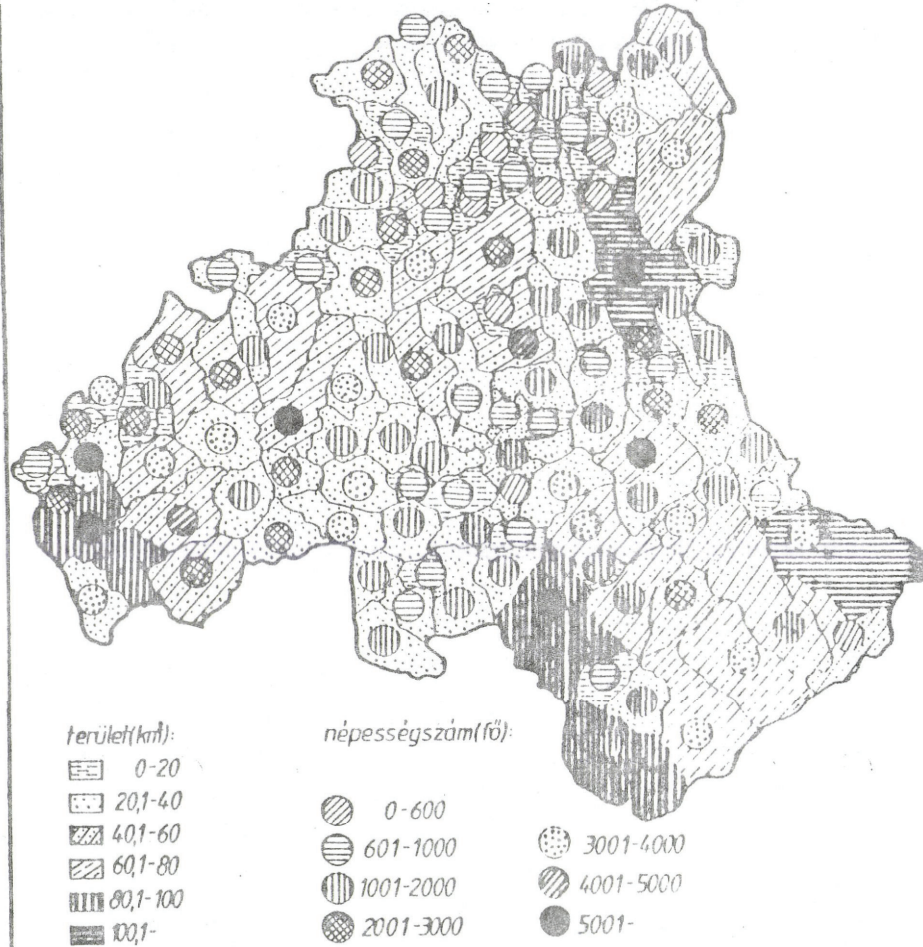
- A természeti tényezők, amelyek alapvetően befolyásolják a területi fejlődést. Ezek hatása, a hatásmértéke és módja a fejlődés során állandóan változik. (Lackó L. 1985.)

Heves megye topográfiaiilag az É-i Középhegységet és az Alföld határterületeit foglalja magában. A két nagy táj találkozási fokozza a térség változatos arculatát, mivel az Északi-Középhegység több részéből tevődik össze: természetföldrajzi, geológiai sajátosságainál fogva külön egység, a Mátra, a Bükk és a Bükkalja, a Zagyva- és a Tana-völgy, az Észak-alföldi hordalékkejtő és az É-borsodi dombvidék.

A megye legjelentősebb ásványi anyagai: a lignit, a színesérc és a mészkő, de a téglá és a cserépipar alapanyagai is több területen fellelhetők. Az országos termelésben több fontos termékből számottevő arányt képvisel a megye, az ország lignittermelésének több mint négyötöde innen származik. A Mátraalján a pannon rétegekben jelentős lignitletelek vannak. A Mátra fő tömege vulkáni eredetű. E területen a vulkáni működés már az eocén- és oligocénban elindult.

Érces tömzsök kialakulásától kísérve ez a korábbi működés hozta létre a Mátra ösét, a Lahóca-hegyet. A külsőleg jelentéktelennek látszó Lahóca a rézbányászat szempontjából érdemel figyelmet. A recski rézérc kialakulásában ennek az övezetnek jelentős szerepe van. A recski rézérc előfordulása a világ nagy rézporfirok lelőhelyeivel mutat azonosságot. 1979-ben az érc mennyisége, minősége, illetve az ipari vagyonban való fémkészlet alapján a recski érce előfordulást a világ legnagyobb 26 rézérc előfordulása közé sorolják. Az 1 m²-re jutó ércvagyon átlagosan 75 t, a műre való ércet tekintve minden m²-re 1 t fémérc jut.

HEVES MEGYE TERÜLETI ÉS ÁLLANDÓ NÉPSSÉG
SZERINTI MEGOSZLÁSA TELEPÜLÉSENKENT 1985-ben.

1. ábra

1. ábra

A Bükk hegység a megye keleti területére nyúlik be. A mezozoikumban a hegységképző mozgásokkal összefüggésben szubvulkánok is keletkeztek (pl. Szarvaskő), a mélységi vulkánok anyaga (Wehrlit, gabbrió, diabáz) a későbbi lepusztulás miatt a felszínre jutott. A harmadkorban a szárazzá vált hegység részek az eróziós folyamatok hatása alá kerültek és tönkösödtek. A lepusztulással egyidőben a Bükk előterében folytatódott a tengeri üledék lerakódása. A sekély tengeröblökben szén és kőolaj telepek alakultak ki. A Bükk déli peremi sávjában Eger környékén a miocénban vulkáni anyag halmozódott fel (riolit, riolittufa), amely az egri és a környékbeli pincék kialakítását biztosítja.

Az antropogén vonások a természeti tájban, így a Mátraalján, a Bükk területén jól kimutathatók.

A társadalmi tényezők a területi fejlődés igényoldalát jelentik. Legfontosabb elemük az ember, mint termelőerő és mint fogyasztó. A társadalmi struktúra módosulása a preferenciák, a területi állapotokkal szembeni tényezők módosulásával jár. Ezeknek a területi fejlődésre gyakorolt hatása erősödő folyamatot mutat. (Lackó L. 1985.) A demográfiai jelenségek vizsgálatánál elemeztem a népsűrűség alakulását, a népesség települését, elhelyezkedését a különböző méretű és jellegű (funkciójú) településeken. Meghatároztam a települések alaprajzi típusait és ezzel összefüggésben vizsgáltam azok nagyságrendjét.

Tanulmányoztam a népesség demográfiai összetételét, szerkezetét. Az 1960, 1970. és 1980. évi népszámlálás alapján agrár, vegyes és urbánus jellegű típusokat különítettem el. Vizsgálat tárgyát képezte az is, hogy a 10 évenkénti népszámlálások között hogyan alakult a települések foglalkozási struktúrája.

A felszabadulás után három évtizedben, vagyis az extenzív fejlesztés időszakában a különböző elmaradott területek népességének életszínvonala közelítésében egyik fontos tényező a népesség foglalkozási és ezáltal jövedelmi viszonyainak javítása.

A népesség gazdasági aktivitásának legjobb fokmérője az aktív keresők népességén belüli arány.

A gazdasági aktivitás általános emelkedési modellje két irányú:

- egyrészt a népességben belül növekszik a munkába állók aránya (amely a jelenben szinte kizárólag a női népességre érvényes);

- másrészt, ha a korösszetétel kedvező, a munkából kilépők számát meghaladhatja a munkába belépők száma.

Elméletileg tehát a két tényező alakítja egy-egy terület aktivitás-növekedését, de az aktív keresők gyarapodásának ez a módja már a múlté.

Az elmúlt évtizedben ugyanis a fentebb említett "klasszikus" munkaerőtartalékok kimerültek, és egy-egy területen az aktív keresők számának alakulását, növekedését vagy éppen csökkenését döntően a munkaképes korú népesség alakulása, ill. a vándorlás határozta meg. A munkaképes korú népesség aránya viszont az elkövetkezendő években előreláthatólag lassú csökkenésnek indul.

Heves megye aktív keresőinek aránya 1949 és 1970 között 19,6 százalékkal növekedett, ezen belül 1949--1959 között 20,2 százalékos pozitív, 1960--1969 között több mint 0,5 százalékos fogyás állt elő, itt tehát az "előregedés szele" már két évtizede jelentkezett. A folyamat felgyorsulását jelzi, hogy az inaktív keresők száma 1960--1970 között mintegy négy-szeresére nőtt, ugyanakkor az eltartottak száma 22 százalékkal csökkent.

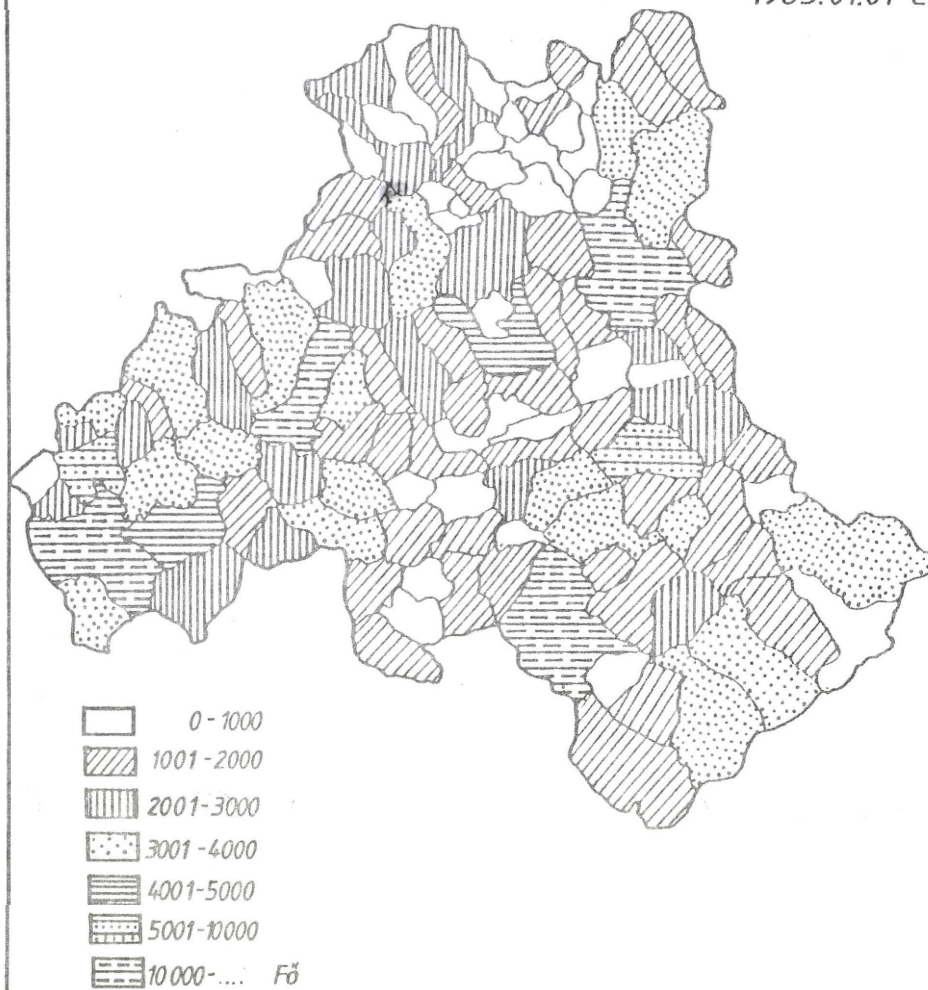
A városokban az aktív keresők számának -- a népesség számától is gyorsabb növekedése csakis annak a következménye, hogy ez időben a népesség jelentős hányada városokban lép munkaviszonyba, vagyis a falutól a városba költözés tendenciája érvényesül.

Az 1970. évi népszámlálás adatai alapján a megyében élő falusi lakosság 46,06 százaléka volt aktív kereső, míg az inaktív keresők aránya 14,57 százalék, az eltartottaké pedig 39,36 százalék.

Az 1980. évi népszámlálás szerint a falusi lakosság keresőinek aránya (45,91 %) gyakorlatilag változatlan maradt, nagy mértékben megnőtt viszont az inaktív keresők aránya (24,63 %) is, 29,45 %-ra csökkent az eltartottaké.

1960 és 1970 között az aktív keresők számának alakulása -- főleg az ismert demográfiai okok miatt -- egyenetlen volt. A növekedés üteme 1968-69-ben volt a leggyorsabb, mert az 1950-es évek elején született nagylétszámú évfázatok ekkor léptek munkába. Az 1968-as gazdasági szabályozó-rendszer ugyancsak kedvezett a létszámemelkedésnek.

HEVES MEGYE TELEPÜLÉSEINEK LAKOSSÁGA
1985.01.01-én

2. ábra

Az inaktív keresők növekedésére viszont erősen hatott az 1967-es évben bevezetett gyermekgondozási segély, annak nagymértvű igénybevétele. Az 1970-es évek közepéig folytatódott -- a korábbinál azonban mérsékeltébb ütemben -- az aktív keresők abszolút számának növekedése, ettől kezdődően viszont megindult mérsékelt csökkenése.

Ennek okai a következőkben összegezhetők:

- a mobilizálható munkaerő-tartalék csaknem teljesen kimerült;
- a demográfiai apály miatt egyre kisebb létszámú évfázatok álltak munkába;
- a népességen belül folyamatosan növekedett az idősebb korúak száma és aránya;
- csökkentőleg hatott az aktív keresők arányára a korkedvezményes nyugdíjazás (a rokkantsági nyugdíjasok száma nőtt, a tsz-tagok nyugdíjkorhatárát leszállították);
- egyre többen vették igénybe a gyermekgondozási segélyt.

Az inaktív keresők száma tehát az 1960-as évek második felében nőtt meg nagymértékben, s ez az emelkedés ütem az 1970-es évek közepéig tartott, majd lassú mérséklődés következett be.

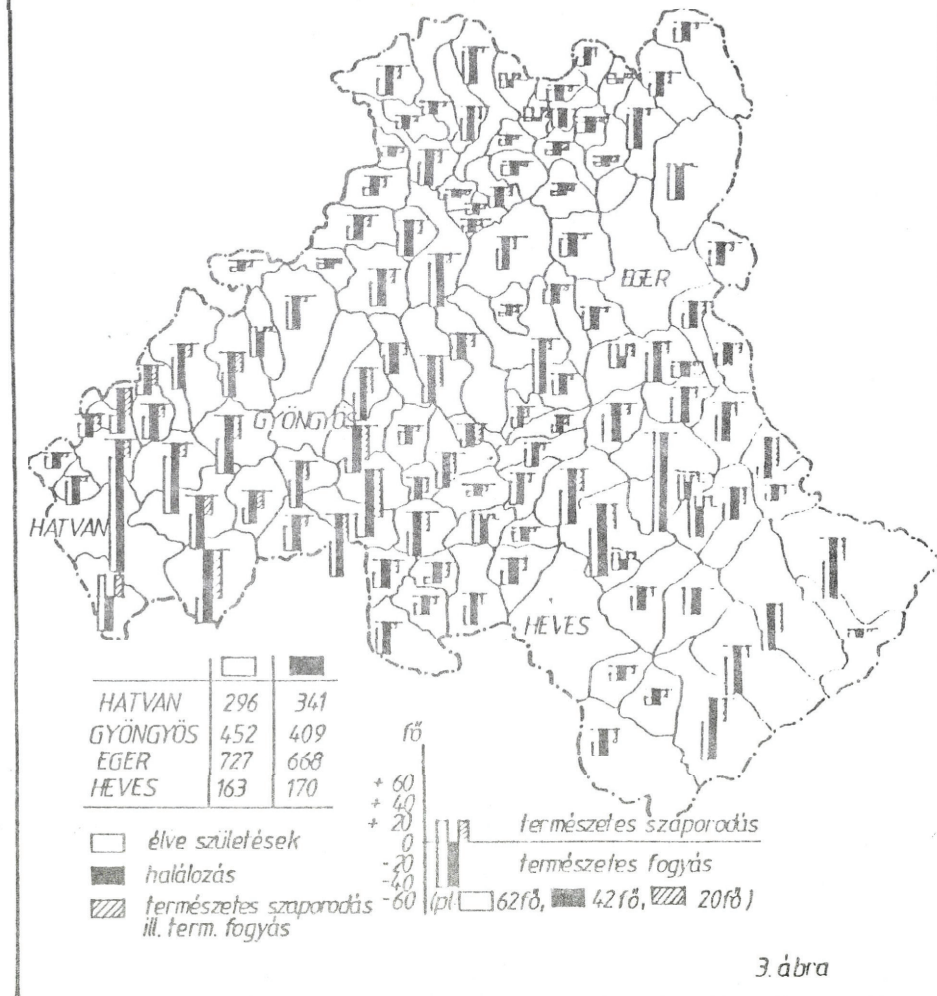
Az eltartottak aránya az 1960-as évek legelején még közel azonos volt az aktív keresőkével, de az ismert demográfiai okok miatt, a születésszám rohamos csökkenése és a nők fokozatos munkába állása miatt ezután rohamosan csökkent az eltartottak száma.

Ezt példázza, hogy a 100 aktív keresőre jutó inaktív keresők száma ma már jóval több, eltartottaké kevesebb mint 20, illetőleg 10 évvel korábban.

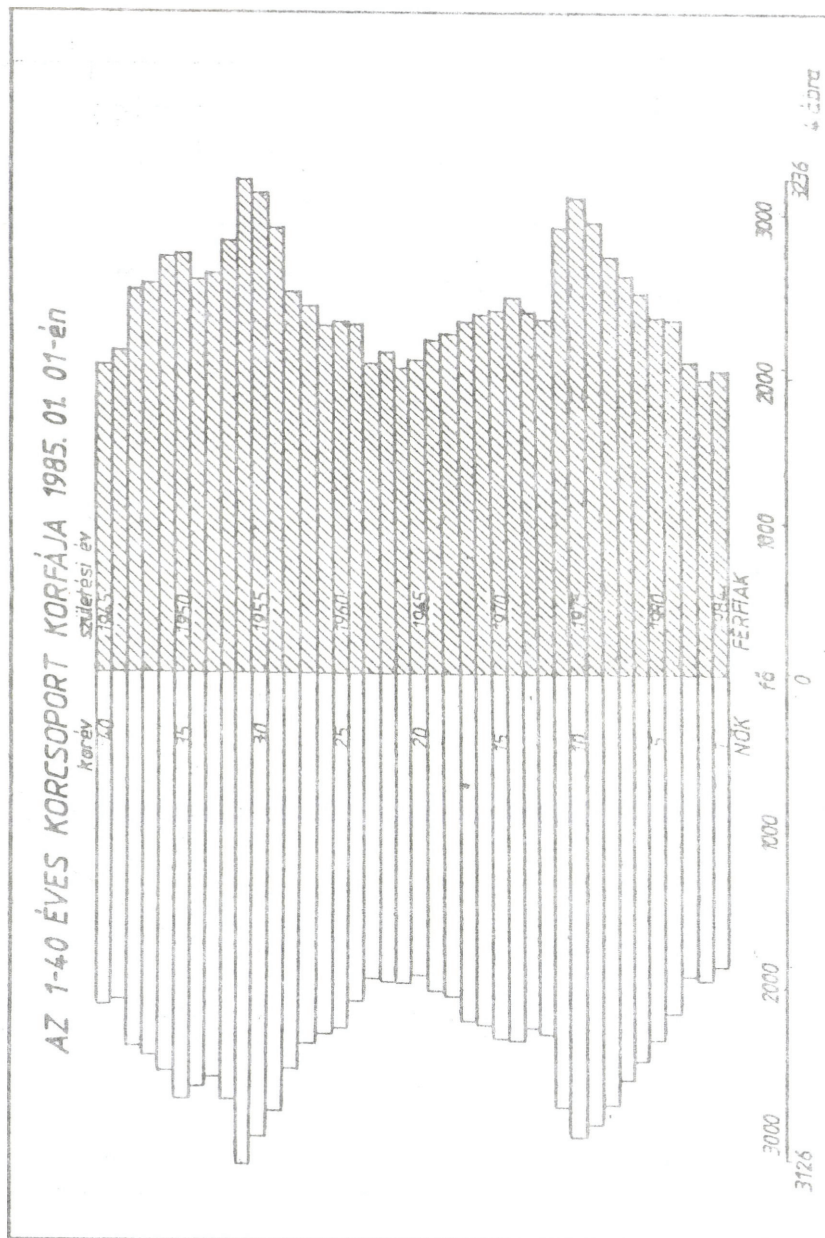
Az aktív keresőkre jutó eltartottak számának rohamos csökkenését mutatja, hogy 1960 és 1970 között 100 főre számítva a községekben 194-ről 85-re, a városokban 84-ről 71-re csökkent. A további redukálódást jelzi, hogy a megyében 1980-ban már csak 67 eltartott jutott 100 aktív keresőre. Az 1980. évi népszámlálás alapján hazánkban az aktív keresők népgazdasági ágak szerinti összetételének változását az jellemzi, hogy mérséklődött a hetvenes években a mezőgazdaságból a nem mezőgazdasági ágazatokba való átáramlás, ugyanakkor egy újabb átrétegződési folyamat indult meg, a szolgáltatás jellegű, vagyis a terciér ágazatokba. Ennek a hazánkban új jelenségnek a következménye, hogy az 1970-es évek közepétől már az ipar és építőipar aktív keresőinek aránya és száma is csökkent.

HEVES MEGYE TERMÉSZETES SZAPORODÁSA
(illetve fogyása) TELEPÜLESENKENT 1985-ben.

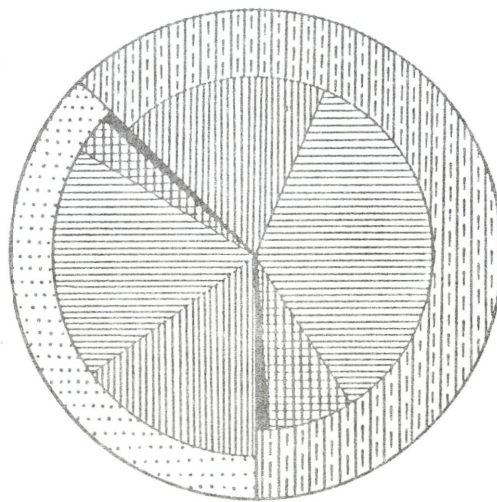
3. ábra

4. ábra

HEVES MEGYE ÁLLANDÓ NÉPESÉGÉNEK CSALÁDI ÁLLAPOT SZERINTI MEGOSZLÁSA

(1985. jan. 1-én)

	városok összes állandó népessége: 133 896 fő
	községek állandó népessége: 215 305 fő
	nőtlen, hajadon: 118 618 fő összesen
	házas: 187 217 fő összesen
	özvegy: 31 402 fő összesen
	elvált: 11 964 fő összesen

A megye összes állandó népessége: 349 201 fő, 100 %.

S.dbr

5. ábra

Ugyanakkor a szolgáltatási, a szállítási és hírközlési aktív keresők aránya nagy mértékben gyarapodott. Heves megye falvaiban az iparban, kereskedelemben és a "nem anyagi ágakban" csökkent az aktív keresők aránya, az építőiparban, mezőgazdaságban viszont növekedés következett be. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának növekedését az is bizonyítja, hogy egyes községekben a visszaáramlás jelei is megmutatkoznak. Vannak tsz-ek, amelyekben a létszám számottevően emelkedett. Ezek egy része a kiegészítő tevékenység révén (pl. Bodony, Tarnalelesz), és más részük az alaptevékenység bővítésével (pl. Nagyréde) tudja növelni dolgozói számát. A gazdasági tényezőknek determináló szerepük van a területi fejlődésben. Számottevően motiválják a fejlődést, annak tendenciáit. A megyében, de országosan is az ipar korábban meghatározó szerepe csökken, a mezőgazdaságé erősödik. A technológiai változások továbbra is nagy hatással vannak a területi fejlődésre. (Lackó L. 1985)

Heves megye iparágazati földrajzának vizsgálatánál különös figyelmet fordítottam az energiagazdálkodás, a fémfeldolgozó ipar vizsgálatára. Az utóbbi időben erősen fellendült a fémfeldolgozó ipar. Újabb vállalatok jöttek létre, régebbi vállalatok alakultak újjá. Budapestről kitelepült vállalatok összeolvadva és sokrétű tevékenységet folytató üzemek válnak szét a fejlődés következtében. A Finomszerelvényárugyár telephelyének kiválasztásánál döntő szerepe volt a népgazdaság tervszerű, arányos fejlesztésén belül a vidéki ipartelepítés. A VILATI Irányítástechnikai Berendezések Gyára Egerben 1967. július 1-én kezdte meg működését.

Gyöngyös első és legnagyobb gyára a MÁV Váltó- és Kitérőgyár. A város déli részén épült fel az 1950-es években. Másik jelentős üze me Gyöngyösnek az Egyesült Izzó és Villamossági gyár. 1896-ban alakult Budapesten. A gyár 1983-ban került az 1982-ben alapított Mikroelektrotechnikai Vállalat szervezetébe. A Heves Megyei Vas- és Fémipari Vállalat székhelye Eger. Legújabb telepítésű egri központi vállalat a Könnyűipari Alkatrészgyártó Vállalat (KAFV).

Jelentős ipari telepítés volt a Siroki Mátravidéki Fémművek, amely 1962-ben kezdte meg termelését.

Megyéink részesedése az országos termelésből az építőanyagiparban a legnagyobb a bányászat után. Már a felszabadulás előtt is jelentkezett ez a fejlettség. A Bükk hegység északnyugati oldalán középkori mész- és

agyagpala fordul elő. Ezek a kőzetek a béalápátfalvai Cement- és Mészmű, valamint a kisebb mértékű szilvásvárad mészégetés és a felsőtárkányi Mész-kőőrő nyersanyagát is szolgáltatják. Fejlett az építőanyagipar területi elhelyezkedése: cementgyár van Selypen és Béalápátfalván, üveggyár Parádsasváron, a megyében több téglagyár van. Köztük európai viszonylatban az egyik legmodernebb téglagyár Mátradereszkén van. A kezdvező megyei adottságok kihasználását olyan beruházások, rekonstrukciók jelzik, mint a Selypi Eternitgyár és a Mátra Gázbetongyár.

Hazánk ipari termelésének kb. 25 %-át a könnyűipar szolgáltatja. Heves megyében ez az érték az országos átlag alatt marad. A megyében nem fejlődött, nem alakult ki a könnyűipar minden ága. Az országos nagy vállalatok megyébe kitelepített üzemének termelése nem számottevő. Csupán a fa- és bútorigar jelentősebb. A legjelentősebb fafeldolgozó üzemek Egerben, Gyöngyösön, Szilvásváradon, Recskén, Hatvanban vannak. A fafeldolgozó munkálatokat a Mátrai Erdő- és Fa-feldolgozó Gazdaság végzi. A Bükk Nemzeti Park területének nagy része a vállalat erdeit foglalja magában. A megyében működő 3 bútorigari egység közül kiemelkedik az Agria Bútorgyár. A vállalat 1952-ben alakult.

Az elmúlt 15 évben az élelmiszergazdaság szerepe a terület- és településfejlesztésben a feltételezetténél nagyobb volt. A foglalkoztatott létszám és a megművelt földterület csökkenése mellett differenciáltan nőtt az ágazat jelentősége az egyes területek gazdasági fejlődésében, a lakossági jövedelmek és életkörülmények területi közelítésében. Szorosabbá vált a nagyüzem és a település közötti kapcsolat. Egyes gazdaságok szerepe meghatározó a település fejlődésére (Nagyréde, Detk).

A mezőgazdaságban egyre inkább elterjednek az iparszerű termelési rendszerek. A megye hírnevét öregbítő szőlőtermelés jelentős változáson ment át. A művelődési mód és fajtakorrekció eredményeként -- a termelőterület csökkenését ellensúlyozva -- jelentősen nőtt a termelés mennyisége. Stabilizálódott a 9 t/ha átlagtermelés. A megyében régi telepítésű a cukor-, dohány- és melomipar. Ezek mellé az utóbbi években társulat a hús-, tej- és konzervipar. Az Egri Dohánygyár telephelyét a hevesi dohány és az olcsó munkaerő határozta meg. A hatvani konzervgyártás a nyersanyagra, míg a húsipar és a tejipar a fogyasztópiacra települt.

A termelőerők fejlettségének jelenlegi és jövőbeni színvonala mel-

lett a földrajzi környezet eltérő jellege, a termelőerők kialakult struktúrája indokolttá tesz meghatározott regionális különbségeket. Cél tehát a mindenkori gazdasági, társadalmi feltételek által objektíve nem indokolt különbségek kiegyenlítése. Az 1980. évi népszámlálás előzetes adataira építve megvizsgáltam a falvakban élő lakosság lakáshelyzetét, továbbá a közműellátottságot, kereskedelmi ellátottságot, kulturális helyzetét, valamint a mutatókra építve az összhatást. A lakásellátottságot az 1, 2 és 3 - X szobás lakások összességének átlagában elemeztem az 1980. évi adatokra építve, míg a többi adatokat a KSH Heves Megyei Statisztikai Évkönyvének felhasználásával nyertem az alábbi mutatókra alapozva: (1979. évi adatok):

- 1./ Lakásellátottság (1980. évi előzetes adatok)
- 2./ Villamosenergia háztartási fogyasztók száma
- 3./ A közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások száma
- 4./ A vezetékes és palackgáz háztartási fogyasztók száma
- 5./ A kiskereskedelmi boltok alapterülete m^2
- 6./ Az összes vendéglátóhelyek alapterülete m^2
- 7./ A kiskereskedelmi összes eladási forgalom, 1000 Ft.
- 8./ A bölcsődei és óvodai férőhelyek száma
- 9./ Az általános iskolai osztálytermek száma
- 10./ A rádió előfizetések száma
- 11./ A televízió előfizetések száma
- 12./ Tanácsli könyvtárak könyvtári egységeinek száma

Meghatároztuk a népességszám és az egyes adatsorok ($x_1, x_2, \dots, x_n$ és $y_1, y_2, \dots, y_n$) korrelációs együtthatóját. A korrelációs együttható (r) értéke a két adatsor függőségi kapcsolatára utal. Minél közelebb van az egyhez, annál szorosabb a kapcsolat a két adatsor között.

Az adatsorok korrelációs együtthatója (r)

Adatsor	r
1	0,99
2	0,99
3	0,84

4	0,95
5	0,87
6	0,65
7	0,89
8	0,92
9	0,93
10	0,97
11	0,99
12	0,89

A lakásellátottság, a villamosenergia fogyasztók száma, a IV előfizetések száma erősen függ a lakosság számának növekedésétől, annak változásaitól. Szoros kapcsolat van a népesség száma és a rádió előfizetések száma a vezetékes és palackgáz háztartási fogyasztók száma, az általános iskolai osztálytermek száma, a bölcsődei és óvodai férőhelyek száma között. Közepes a kapcsolat a tanácsi könyvtárak egységeinek száma, a kiskereskedelem összes eladási forgalma, a kiskereskedelmi boltok alapterülete, a közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások és a lakosság számának növekedése között. Legalacsonyabb a kapcsolat az összes vendéglátóhelyek alapterülete és a lakosság számának növekedése között.

A falvak fejlődésében egyre határozottabban nyomon követhető a különbség növekedése, a polarizáció erősödése.

Az infrastrukturális ellátottság fogyatékoságának felszámolása évszázados mennyiségi és minőségi (technikai) elmaradást kell, hogy pótoljon.

A megye azon térségeiben (elsősorban a füzesabonyi és hevesi járás) ahonnan jelentős a népesség elvándorlása, bizonyos infrastruktúra többlettel találkozunk. Kedvezőbbek a lakássűrűség mutatói, kisebb a közösségi intézmények által nyújtott szolgáltatások igénybevétele.

A 12 adatsor alapján kiszámítottuk az alkotóelemek relatív trendjét a lakosság függvényében.

- A trend a gazdasági, társadalmi fejlődési folyamatok átlagos növekedési irányának megjelölésére szolgál.
- Az 1980. évi népszámlálás előzetes adataira alapozva a megyében élő falusi lakosság számának növekedése és a vizsgált adatsor között lineáris a kapcsolat.

A trend (tr) értékeit a lineáris regressziós függvénye

$y = ax + b$ "a" együtthatójából számítottuk ki.

$$tr = \frac{a \times 10\,000}{\bar{y}}$$

ahol az $\bar{a\bar{y}}$ a szóbanforgó adatsor átlaga.

A lakosság számának növekedésével lineárisan, legintenzívebben a közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások száma, majd a kereskedelmi eladási forgalom, a kiskereskedelmi boltok alapterülete, a bölcsődei és óvodai férőhelyek száma, az általános iskolai osztálytermek száma, a vezetékes és a palackgáz háztartási fogyasztók száma, a TV előfizetések száma, lakásellátottság, rádió, előfizetések száma, villamosenergia háztartási fogyasztók száma, a tanácsi könyvtárak könyvtári egységeinek száma, az összes vendéglátóhelyek alapterülete nőtt. Az alkotóelemek relatív trendjének %-os megoszlása a következő:

Vízellátás	79 %	TV előfizetők száma	51 %
Pénzforgalom	75 %	Lakásellátottság	49 %
Bolti ellátottság	65 %	Rádió előfizetők száma	49 %
Óvodai, bölcsődei ellátottság	62 %	Villanyellátottság	47 %
Tantermi ellátottság	57 %	Könyvtárellátottság	42 %
		Vendéglátóhelyek alapterülete	40 %

A lakásellátottságban a megyében területenként jelentős eltérések vannak. Ezek az eltérések a falvaknak a településhálózatban elfoglalt helyéből, funkciójából is adódnak. Összefüggnek az egyes területek ma még tapasztalható életszínvonal különbségeivel, valamint azzal az örökséggel, amely az életmód hagyományosan egyszerű és igénytelenebb formájából adódnak. Fejlettebb a lakáskultúra az urbánus jellegű falvakban, az agrár és vegyes jellegűeknél a borvidéki településekben.

A lakásépítkezések üteme azokban a községekben gyorsabb, amelyek a területi fejlesztési politikának megfelelően központi szerepet kapnak. Az ál-

lami és szövetkezeti erőforrásokból épített lakások számában és arányában évenként és a települések funkciója szerint is jelentős eltérések vannak. Az utóbbi években a városkörnyéki településeknél is intenzíven nőtt a lakásépítések száma. A lakásállomány számszerű növekedése mellett annak összetétele, korszerűsége javul, de még mindig nem kielégítő.

A falusi közműves vízellátással ellátott népesség aránya kedvezően alakult, amely nagyrészt a községi társulati beruházások tervezettnél nagyobb kapacitás belépésének a következménye.

A kislétszámú települések ellátásának biztosítása a magas építési költségek miatt nagyobb gondot jelent.

A falusi kiskereskedelmi hálózat jelenlegi helyzete a rendeltetési egységek egy részének koncentrációját, másrészt fejlesztését követeli meg.

Az alsófokú központokban és az alapfokú településekben végrehajtott szövetkezeti fejlesztések nagyságrend és áruösszetétel szerinti alakulása nem minden esetben tükrözte a településhálózat fejlesztési terv követelményeit, így az egyes falvak kereskedelmi ellátottsága jobb volt, mint alsófokú központjaiké. A hálózat szakjelleg szerinti összetétele, a települések nagysága, ill. szerepköre szerint is jelentősen eltér.

Korszerűség szempontjából az óvodáknak csak a fele megfelelő. Az iskolák tárgyi feltételei rendkívül eltérőek. Egyes építkezéseknél elmaradtak egyes járulékos létesítmények, amelyek rontják az intézmények korszerűségi színvonalát.

A közművelődési intézményi hálózat mérsékelten fejlődik. A művelődési otthon jellegű intézmények tipizálásával több intézmény megszűnt, de az ellátatlan települések száma emelkedett. A mozi- és könyvtárhálózat a falvakban kiépült, de korszerűsége nem kielégítő.

A községekben levő ipartelepek és a tsz-ek által befizetett településfejlesztési összegeket a megyei tanácsok gyűjtötték össze és azok döntötték felhasználásáról. A középtávú tervek cékitűzéseinek megfelelően a fejlesztési eszközök jelentős hányadát a megyeszékhelyen és a magasabb szerepkörű településeken használták fel; 1976 és 1979 között Heves megyében 24 milliárd forintot fordítottak a szocialista szektorban beruházásokra, ennek közel egyharmadát a középfokú központokban. Ezen belül a nem anyagi ágakban felhasznált 3,3 milliárd forintnak csaknem 80 %-át, taná-

csi beruházásokra pedig 33 %-át szintén ezekre a településekre költötték, így a községek háttérbe szorultak.

Az infrastruktúra, elsősorban a lakás és közműellátottság fejlesztésének és használatának lakosságra háruló terhe településtípusonként eltérő nagyságú és arányú. Ez eltérően hat a lakosság életkörülményeire és társadalmi egyenlőtlenségeket idéz elő.

1986. január 1-től új gazdálkodási rend lépett életbe a tanácsoknál. Az új pénzügyi rendszer lényege a helyi tanácsok nagyobb önállósága, szabadabb mozgási köre és nagyobb felelőssége. A tanácsok a nemzeti jövedelem csaknem ötödével, az államháztartás kiadásainak pedig több mint 22 %-ával gazdálkodnak hazánkban. Előirányzatuk a VII. ötéves tervben 946 milliárd forint, ami 46 %-kal több az előző tervciklusban felhasznált pénzüsszegnél. Ennek mintegy háromnegyedét a már meglevő a tervidőszak folyamán létesített intézmények működtetésére, fenntartására, valamint vállalati kiadásokra, negyedét pedig fejlesztési célokra kívánják felhasználni. A nagyobb változások a fejlesztési lehetőségek elosztása tekintetében következtek be. Egy helyi tanács a következő módokon jut fejlesztési lehetőséghez:

- Első a lélekszám alapján arányosan képződő, úgynevezett fejkvóta. Ebben az ötéves tervben, évente átlagosan csaknem 2000 forint jut egy lakosra. Az elosztás során ebben településenként nagyok az eltérések. A megyei tervekben a fejkvóta évi átlaga 400 és 2600 forint között szóródik.

A normatív fejlesztési lehetőség (fejkvóta) településenkénti megállapítása, a központi ajánlások és a helyi sajátosságok figyelembevételével történt a megyében. A differenciálás legfontosabb alapelve a településeknek az infrastruktúra ellátásban meglevő fejlettségi színvonala, valamint a VII. ötéves tervidőszakban jelentkező, ellátási funkciója. A városok egy főre jutó fejlesztési lehetőségének megállapításánál figyelembe vették a lakásellátás, valamint a középfokú oktatás fejlesztésével összefüggő, igen magas költségeket.

A községeknél az alapellátás gyorsabb ütemű fejlesztését.

A központi szabályozás szerint a településeket 5 csoportba sorolták.

A városokat két csoportba, a községeket három csoportba.

A városok normatív fejlesztési lehetőségei:

I. csoport: 2015 Ft/fő/év
Eger
Heves

II. csoport: 1018 Ft/fő/év
Gyöngyös
Hatvan

A két városi csoport megkülönböztetését indokolja az I. csoportban a megyeszékhely funkciója és egyes alapfokú ellátási területeken (lakás, köz-mű) meglévő kedvezőtlen ellátottsága. Hevesnél a városi átlagnál jóval gyengébb ellátottság támasztja alá az első csoportba tartozást.

A községtelepülések csoportokba sorolásánál is az ellátási színvonalat, valamint a települési funkciót vették figyelembe. A megye településein 14 ellátottsági mutató alakulásának megfigyelésére került sor. Az ellátottsági mutatók kiválasztásánál azt vették figyelembe, hogy a mutató tükrözze a község fejlettségi szintjét, illetőleg a tanácsai fejlesztési formák által "befolyásolható" legyen az ellátottság színvonala. Az egy főre jutó fejlesztési lehetőség megállapításánál a nagyközségek, községek 3 csoportba kerültek. Az első csoportba -- társközségekkel együtt -- azok a nagyközségi, községi tanácsok, amelyek a környező települések ellátására kiható feladatokat látnak el, illetve a település kiemelt üdülőhelyi szerepkörrel bír. Ezek a tanácsok rendelkeznek a nagyközségi és községi tanácsok közül a legmagasabb fejkvótával (880 Ft/fő/év).

A megye többi települése az egyes községek ellátottsági színvonalától függően két csoportot alkotnak. A második csoportba kerülnek és ezzel párhuzamosan nagyobb fejkvótát kapnak azok a települések, ahol az ellátottsági színvonal az átlagtól alacsonyabb és a lemaradás behozatala a következő években költségesebb fejlesztéseket igényel (vízellátás, általános iskola). Ebbe a csoportba sorolható néhány jobban ellátott, de üdülöhelyi, idegenforgalmi feladatai miatt erőteljesebben fejlesztendő község is (Felsőtárkány, Mátraderecske, Mátraszentimre, Noszvaj, Poroszló, Sarud).

A harmadik csoportot azok a települések alkotják, amelyek ellátottsági színvonala átlagos, illetve azt meghaladó.

A társközségek egy főre jutó fejlesztési lehetősége a székhelyközséggel azonos, mivel a fejkvótát tanácsnokként állapították meg.

- Másodikként említhető az a céltámogatás, amelynek lényege, hogy a megyei tanácsok egyes célok megvalósítására feltételrendszerrel dolgoztak ki, s azok a helyi tanácsok, amelyek a feltételeknek megfelelnek, automatikusan elnyerik az állami támogatást.

Heves megyében a népgazdasági prioritásokhoz kapcsolódóan céltámogatást biztosítanak a lakásellátás, az ivóvízellátás és a középfokú oktatás feltételeinek javításához, valamint a megyei sajátosságokból adódóan az általános iskolai tanterem ellátottság javításához és az egyes a VI. ötéves tervről áthúzódó beruházások befejezéséhez. Az igényekhez szükséges céltámogatások alsó határa -- összhangban a helyi tanácsok által benyújtott pályázati igényekkel -- megközelíti az 1,1 milliárd forintot, felső határa pedig a többletlakás építéséhez számításba vett pótlólagos állami támogatás biztosítása függvényében közel 1,3 milliárd forint körül alakulhat. A felső határt növelheti kedvező központi döntések esetén a tervezési tartalékból öt év alatt igénybe vehető 100 millió forint is. A középtávú tervben a helyi tanácsnokénti céltámogatás összege előzetes jelleggel szerepel, végleges jóváhagyás az éves tervekben történik meg. A céltámogatási előirányzatok alsó és felső határa közötti különbség fedezete a központi egyeztetések alkalmával rögzített pótlólagos állami hozzájárulás. Amennyiben a népgazdaság helyzetéből adódóan a pótlólagos állami hozzájárulás csökken, a többlet lakásépítkezésekhez számításba vett céltámogatás mérséklődik, illetőleg a vízellátás céltámogatásához szükséges pótlólagos források erejéig, a megyei beruházások esetében csak az alsó határnak megfelelő teljesítés történhet.

- Harmadikként az oly sok vitát kiváltott, de össztársadalmi szinten mégis általánosan elfogadott településfejlesztési hozzájárulás.

Az elmúlt években több fórumon merült fel a lakosság azon igénye, hogy a községfejlesztési hozzájárulással kapcsolatos rendeletet korszerűsítsék. Nem tartották igazságosnak, mert részben tárgyi adókhöz és részben jövedelemadókhöz kapcsolódott, függetlenül az érintettek anyagi, szociális helyzetétől. Jellemzően azon rétegek mentesültek a hozzájárulás fizetésé-

alól, akik egyébként anyagi helyzetük miatt erre képesek lettek volna (pl. adómentes lakóháztulajdonosok stb.).

A kormányzat a kialakult helyzetet áttekintve tett javaslatot az Elnöki Tanácsnak a lakossági adókkal összefüggő legdemokratikusabb törvényerejű rendelet, az 1974. évi 12. tvr. megalkotására.

A tvr. kellő jogi alapot biztosít a helyi tanácsok fejlesztési pénzeszközeinek kiegészítésére, hogy önállóan gondoskodhassanak a település intézményeinek és közfeladatai ellátásának fejlesztéséről.

Heves megyében 1985-ben kezdtek hozzá a helyi tanácsok az ezzel összefüggő előzetes feladatok végrehajtásához.

Az 1986. évi februári felmérések alapján a megyében a településfejlesztési hozzájárulást a következő települések nem szavazta meg a lakosság:
Eger város, Mikófalva, Felsőtárkány, Mátraballa, Mátraszentimre, Ecséd, Tarnaórs, Mezőszemere, Nagyút településeken. Egerben ivóvízellátás javítására, köztemető létesítésére, tanuszoda építésére akarták a településfejlesztési hozzájárulást felhasználni. Mikófalván, Ecséden, Tarnaórsön, Feldebrőn, Mezőszemerén, Nagyúton vízműtársulat létesítése miatt, Felsőtárkányban és Mátraballán vízmű társulati érdekeltségi hozzájárulást fizetnek, ezért nem szavazták meg. Mátraszentimrén pedig a jelentős számú üdülőház tulajdonos az üdülőhelyi díj kötelezettségre tekintettel szavazott nemmel.

Azokban a településekben, ahol nem elég körültekintően határozták meg a célokat, vagy a "Tehot" magasnak találta a lakosság, ott a településfejlesztési hozzájárulást nem támogatta (Eger és Mátraszentimre) vagy csak igen kis mértékű szavazattöbbséget értek el. Pl. Mátradereszkén 51,7 %. A célok kiválasztásánál az volt a fő hiba az utóbb említett három településnél, hogy nem vették kellően figyelembe, hogy más a helyi lakosság igénye, és mást igényelnek az üdültulajdonosok. Eger város esetében célszerűbb lett volna településrészenként meghatározni a célt vagy célokat.

Természetesen a cél megválasztásánál túl fontos szerepet játszott a szervezés is. Pl. Gyöngyös város esetében az egész munkát nagyarányú felvilágosító munka előzte meg. Ebbe a munkába bekapcsolták a HNF Városi Elnökségét, a KISZ Bizottságot, a Szakmaközi Bizottságot, a területi pártszervezeteket. Ezt követően a nagyobb vállalatok dolgozóival szerveztek ta-

lálkozót. A találkozó célja minden esetben a megjelent jogszabály ismeretése, s ennek kapcsán az elképzelések és vélemények megismerése volt.

A városodás folyamatának mérséklése szükségszerűvé teszi a központi és helyi szabályozás, valamint a helyi gyakorlat módosítását. A módosulásnak két irányban kell érvényesülni:

- Egyrészt drágítani kell a városba letelepedést. Közelíteni kell a falusi lakossághoz a városokban élő teherviselését az infrastruktúra szolgáltatásainak igénybevételéért befizetendő díjakban. Segíteni kell a városokban is az átlagtól eltérő igények kielégítését, de az ezzel járó terheket teljes mértékben át kell hárítani az építtetőkre.
- Másrészt kedvezőbb feltételeket kell teremteni a falvakban élő népesség számára a falusi lakásépítés hitelkondíciói javításával az infrastruktúra létrehozásában, annak igénybevételéért addig ráhárított terhek mérséklésével.

Egyre inkább jelentkezik az előrelátó gazdaságszervező és tervező tevékenység a településhálózat központjainak, valamint az ezzel kapcsolatos vonzaskörzeteknek a fejlesztésében. A területileg elhelyezkedő vonzasközpontok hálózata biztosíthatja a kiegyenlítetebb ellátást, azt, hogy a megye minden lakója racionális távolságon belül igénybe vehesse a magasabb szintű szolgáltatásokat.

Felhasznált irodalom

- Beluszky P. (1964): Falusi településeink osztályozása. Földr. Ért. 13. pp. 415--423.
- Beluszky P. (1979): Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai. Földr. Ért. 28. pp. 339--370.
- Bodnár L. (1979): A falvak foglalkozási szerkezetének típusai Heves megyében. Területi Kutatások. 2. pp. 62--73.
- Enyedi Gy. (1975): A magyar falu átalakulása. Földr. Ért. 4. pp. 293--299.

- Enyedi Gy. (1980): Fölvaink sorsa. Magvető Kiadó. Budapest. 185. p.
- Erdei F. (1969): Az átalakuló magyar falu. Társadalmi Szemle, 12. pp. 23--32.
- Lackó L. (1985): A területi fejlődés befolyásolásának lehetőségei és Doktori értekezés tézisei.
- Littrich E. (1975): Településhálózat-urbanizáció-igazgatás. MTA Állam és Jogtudományi Intézet Kiadványa, Budapest. 128. p.
- Mészáros R. (1982): A falusi átalakulás alapvető térfolyamatai a Dél-Alföldön. Akadémiai Kiadó, Budapest. 141. p.
- Heves megye VII. ötéves tervjavaslata. Heves Megye Tan. Vb. 1986.
- Tájékoztató a településfejlesztési hozzájárulás szervezésének tapasztalatairól. Heves megyei Tanács VB. Pénzügyi Oszt. Eger, 1986.